

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

БАБІН БОРИС ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 342.724 (1-81) (477)

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС КОРИННИХ
НАРОДІВ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.02 – конституційне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Донецькому юридичному інституті МВС при Донецькому національному університеті.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Баймуратов Михайло Олександрович,
Одеська національна юридична академія,
проректор з наукової роботи

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Фрицький Олег Федорович,
Юридична академія МВС України,
професор кафедри конституційного права

кандидат юридичних наук, доцент
Батанов Олександр Васильович,
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
НАН України,
науковий співробітник

Провідна установа: Національна юридична академія України імені Ярослава
Мудрого, кафедра конституційного права (м. Харків).

Захист відбудеться 18 березня 2005 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою:
65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної
академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 14 лютого 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розвиток в Україні інститутів демократичної, соціальної, правової держави та громадянського суспільства об'єктивно обумовлює необхідність правового забезпечення статусу корінних народів України як невід'ємних складових багатонаціонального Українського народу та створення передумов їх розвитку. Проблема визначення конституційно-правового статусу корінних народів України як гарантії їх колективних прав та прав і свобод громадян України, що до них належать, обумовлює наукові дослідження у цій сфері. Конституція України 1996 р. запровадила у національне конституційне право інститут корінних народів. Так, за ст. 11 Конституції України держава сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів України; за її п. 3 ст. 92 права корінних народів визначаються виключно законами України; п. 3 ст. 119 Конституції вказує, що місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують у місцях компактного проживання корінних народів виконання програм їх національно-культурного розвитку.

В Україні ще не прийнято законодавства, що розвивало та конкретизувало б згадані положення Конституції. Права деяких етнічних спільнот, що мешкають на території України, не можуть бути забезпечені в рамках чинного законодавства про національні меншини з огляду на історичні, соціально-культурні та політичні фактори, які виникли внаслідок автохтонного походження цих спільнот.

Проблеми визначення статусу корінних народів України досліджували політологи Н. Беліцер, В. Васильченко, Ю. Зінченко, С. Єфімович, А. Мальгін, учені-історики І.В. Ачканазі, Є.І. Пейсах, Ю.В. Полканов. Цю проблему порушували і політичні діячі – Л.І. Грач, М. Джемільєв, Р. Чубаров та ін.

Серед учених-юристів України проблему правового статусу корінних народів досліджували М.О. Баймуратов, Н.В. Бекіров, О. Картунов, Д.М. Киценко, П. Муцький, М.П. Орзіх, О.Ф. Фрицький та ін. В контексті проблематики статусу національних меншин про неї згадували О.М. Биков, Л.І. Рябошапко. Значну роль у дослідженні прав корінних народів відіграли праці російських учених А.Х. Абашидзе, Ф.Р. Ананідзе, Л.В. Андриченко, І.П. Блищенко, Н.О. Богданової, О.П. Мартиненка та західних учених – Б. Боурінга, Д. Веббера, Е.-І. Даес, Ф. Катопорлі та ін.

Незважаючи на широке обговорення проблеми правового статусу корінних народів та висування представниками організацій окремих етнічних груп вимог щодо визнання цих груп корінними народами України, існування законопроектів, присвячених статусові окремих етносів як корінних народів, ця проблема є малодослідженою. У вітчизняній науці конституційного права досі не існує фундаментальних досліджень конституційно-правового статусу корінних народів. Тому проблема визначення приналежності певних етнічних груп, що мешкають в Україні, до корінних народів та надання їм адекватного правового статусу потребує комплексного дослідження. Актуальність цієї проблеми для України як для унітарної держави з поліетнічним складом населення загострюється невизначеністю

правового становища кримськотатарського населення, загрозою зникнення нечисленних кримських етносів – кримчаків та караїмів та іншими історичними, етнічними, правовими та політичними чинниками, що обумовлені походженням цих та деяких інших етнічних спільнот.

Визначення конституційно-правового статусу корінних народів України пов'язане, по-перше, зі створенням переліку етносів, що в Україні можуть бути визнані корінними народами за певними юридичними критеріями та з обґрунтуванням їх відмінності від інших етнічних груп, зокрема національних меншин; по-друге, з визначенням системи колективних прав корінних народів як суб'єктів конституційного права; по-третє, з розробкою та прийняттям відповідного законодавства про статус корінних народів України та, по-четверте, з необхідністю створення ефективних механізмів забезпечення колективних прав корінних народів України, які повинні будуть гарантувати як реалізацію цих прав, так і рівність прав та свобод громадян України незалежно від національної ознаки та недоторканність територіальної цілісності і державного суверенітету України. Це сприятиме розвитку як міжнаціональних відносин, так і громадянського суспільства України в цілому.

Зв'язок роботи з науково-практичними програмами, планами, темами. Дослідження виконано в рамках заходів оголошеного Генеральною асамблеєю ООН Міжнародного десятиріччя корінних народів світу. Робота здійснена відповідно до Концепції розвитку законодавства України на 1997–2005 рр. Дисертацію виконано в рамках тематики “Основні напрямки взаємодії громадянського суспільства та правової держави”, зазначеної у пп. 17 напрямку “Наукове забезпечення розвитку і вдосконалення української державності, системи правоохоронних органів” п. 1 Тематики пріоритетних напрямів дисертаційних досліджень на період 2002–2005 рр. (затвердженої наказом МВС України від 30 червня 2002 р. № 635).

Мета та задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є з'ясування конституційно-правового статусу корінних народів як суб'єктів конституційного права України, створення переліку етносів, які можуть бути визнані корінними народами України, та правового обґрунтування відмінності їхнього конституційного статусу від статусу національних меншин та інших етнічних груп, обґрунтування правосуб'єктності корінних народів у конституційному праві України, а також вироблення механізму захисту їхніх колективних прав залежно від особливостей етноправового становища кожного з таких народів.

Задачами роботи є:

вивчення особливостей процесів етнічного, політичного, культурного та правового розвитку окремих етнічних груп, які виникли в межах України, що дає юридичну можливість визнати ці етноси корінними народами України;

визначення терміна “корінний народ України” та створення вичерпного переліку етносів, які, згідно з ним, можна визнати корінними народами України;

аналіз сучасного правового становища цих етносів, у тому числі в контексті аналізу вимог представників відповідних національних організацій; аналіз правових актів та їхніх проектів, що присвячені статусу корінних народів в Україні;

дослідження конституційно-правового досвіду окремих держав щодо визначення та забезпечення прав корінних народів та ступеня його можливого використання у конституційному праві України;

вивчення проблеми статусу корінних народів у міжнародному праві та співвідношення міжнародних стандартів і реалій етнополітичного життя України; визначення можливості запозичення міжнародно-правового досвіду у цій сфері;

здійснення аналізу форм самоорганізації етносів, що прагнуть до набуття статусу корінних народів України, їх політико-правових вимог та механізму реалізації їх культурних, політичних, соціальних, економічних прав та свобод;

вироблення пропозицій щодо вдосконалення конституційно-правового статусу корінних народів у вигляді створення відповідного законопроекту та розробки загальних засад програм розвитку корінних народів.

Об'єктом дослідження є конституційно-правові відносини за участю корінних народів України, етносів, які прагнуть до здобуття такого статусу.

Предметом дослідження є конституційно-правовий статус корінних народів України як самостійних суб'єктів конституційного права, статус етносів, які прагнуть до здобуття такого статусу.

Методи дослідження. Основою методології дослідження є загальнотеоретичні методи та підходи до визначення конституційно-правового статусу корінних народів України, які забезпечують як достовірність отриманого наукового знання, так і вирішення завдань та цілей дослідження. Для з'ясування понять “корінний народ”, “корінний народ України”, “Український народ”, “українська нація”, “національні меншини”, “народи”, “депортовані народи”, “нечисленні народи”, їх загальних та відмінних рис у взаємозв'язку з державно-правовими та політичними явищами та процесами використовувався діалектичний метод; для опрацювання конкретних правових та нормативних актів, їхніх окремих положень, які врегульовували статус корінних народів та корінних народів України у минулому та врегульовують сьогодні, використовувались формально-логічний, компаративістський (порівняльно-правовий) та історико-порівняльний методи. Використання методів прогнозування та моделювання дозволило розробити наукову модель правового статусу корінних народів України та пропозиції стосовно майбутнього законодавства України щодо врегулювання та правового вдосконалення статусу корінних народів та міжнаціональних відносин. За допомогою системно-структурного методу було визначено критерії ознак корінних народів України та здійснено класифікацію їхніх колективних прав та прав і свобод їхніх представників. За допомогою історичного методу був простежений розвиток правового статусу етносів, які можуть отримати статус корінних народів України, з часів завершення періоду їх етногенезу до сучасного періоду. Використання політологічних методів дозволило надати оцінку вимогам представників цих етносів та осмислити окремі аспекти вітчизняної правотворчості у цій галузі.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше в Україні здійснено комплексне монографічне дослідження проблеми визначення

конституційно-правового статусу корінних народів України та сформульовано авторське бачення шляхів її вирішення. У ході проведеного дослідження сформульовано ряд нових наукових положень та висновків:

сформульовано авторське визначення корінних народів України як спільнот (етнічних груп) громадян України кримськотатарської, караїмської та кримчакської національностей, що відчують етнічне самоусвідомлення та спільність між собою;

викладено авторські аргументи щодо наявності вичерпного переліку етносів, які можуть отримати статус корінних народів України;

вперше обґрунтовано з конституційно-правових позицій відмінні ознаки корінних народів України, що відокремлюють їх від інших етнічних суб'єктів конституційного права України – української нації та національних меншин і етнічних груп, які входять до складу цих суб'єктів, та відрізняють їх від близьких до них категорій депортованих, нечисленних народів та від народів у міжнародно-правовому розумінні;

викладено авторське тлумачення основ конституційно-правового статусу корінних народів України як суб'єктів конституційного права: ці основи включають систему колективних прав цих суб'єктів, які автор назвав етнічними, та індивідуальні права і свободи громадян України – представників корінних народів України;

з нових позицій проаналізовано історію становлення та розвитку державно-правового та конституційно-правового статусу етносів, які можуть отримати статус корінних народів України, починаючи з періоду завершення їх етногенезу до наших днів, що дозволило встановити вказані ознаки корінних народів України та усвідомити характер особливостей, які має конституційно-правовий статус корінних народів України;

сформульовано авторські пропозиції щодо доцільності та обсягу рецепції Україною іноземного досвіду або ратифікації нею міжнародно-правових актів, які визначають статус корінних народів, використання вітчизняним правом міжнародно-правових доктрин стосовно корінних народів;

надано авторську правову оцінку політико-правових вимог, правового становища національно-представницьких структур караїмського, кримськотатарського і кримчакського народів у контексті проблеми корінних народів;

вперше визначено загальні риси та істотні недоліки проектів законодавчих актів, які висувалися в Україні для вирішення проблеми корінних народів; розроблено авторський проект Закону “Про корінні народи України” як засіб врегулювання правового статусу корінних народів України.

Практичне значення одержаних результатів дисертації полягає в тому, що:

- у науково-дослідній сфері одержані результати доповнюють теорії про суб'єкти конституційного права України та конституційно-правовий статус етнічних груп та можуть бути основою для розробки системи колективних етнічних прав у конституційному праві України;

- у сфері правотворчості висновки, пропозиції та положення дослідження можуть бути використані під час розробки законодавства про статус корінних

народів та при внесенні змін та доповнень до Закону України “Про національні меншини України”;

- у правозастосовчій діяльності результати дослідження можуть бути використані у діяльності органів державної влади, Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування під час їх співробітництва з окремими етнічними групами та в діяльності консультативно-дорадчих, національно-представницьких структур цих етнічних груп та їх національно-культурних товариств;

- у навчальному процесі матеріали дисертації доцільно використовувати для підготовки навчальних посібників та підручників з дисциплін “Конституційне право”, “Конституційне право зарубіжних країн” та з інших конституційно-правових дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Положення і висновки наукового дослідження обговорювались на засіданнях кафедри конституційного права та загальноправових дисциплін Донецького інституту внутрішніх справ МВС України при Донецькому національному університеті та кафедри конституційного права Одеської національної юридичної академії. Основні положення дисертації оприлюднені у виступах на наукових форумах, зокрема на Міжнародному конгресі “Археологія та етнологія Східної Європи, крок молоді у ХХІ століття” (м. Одеса, квітень 2002 р.), IV Міжнародній науковій конференції молодих вчених та студентів “Нації та міжнаціональні відносини в історії людства очима молодих дослідників” (м. Донецьк, березень 2003 р.), X Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених “Ломоносов–2003” (м. Москва, квітень 2003 р.), Міжнародній науковій конференції пам’яті П.І. Новгородцева “Ідея правової держави: історія і сучасність” (м. Луганськ, квітень 2003 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Міжнародне право після 11 вересня 2001 року” (м. Одеса, квітень 2004 р.) та ін.

Пропозиції та рекомендації, сформульовані у дослідженні, використовуються під час викладання курсів “Громадські об’єднання в Україні”, “Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні”, “Державне право зарубіжних країн”, “Конституційне право України” у Донецькому юридичному інституті, а також у діяльності Фонду досліджень та підтримки корінних народів Криму; матеріали дослідження використані при створенні веб-сайту національно-культурної організації кримчаків “К’иримчахлар” (<http://www.krymchaki.com/yazik/mail.html/>).

Публікації. Основні результати, отримані автором у процесі роботи над темою дисертації, викладено у дев’ятох наукових статтях, які містяться у фахових виданнях, перелік яких затверджений ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 195 сторінок, список використаних джерел – 352 посилання на 33 сторінках, додаток – на 11 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, висвітлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами; визначено мету і завдання дослідження, його об'єкт і предмет, охарактеризовано наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення; подано відомості про апробацію основних положень дисертаційного дослідження, його структуру та обсяг.

Перший розділ “Історичні передумови особливостей конституційно-правового статусу окремих етносів України” присвячено дослідженню етносоціального, політичного та правового розвитку окремих етнічних груп України, відносно яких може бути поставлене питання щодо офіційного їх визнання корінними народами України.

Підрозділ 1.1. “Історичні передумови особливостей конституційно-правового статусу кримськотатарського народу” присвячено окресленню історичних особливостей розвитку цього етносу в Україні, які впливали та можуть вплинути на його конституційно-правовий статус. Досліджується мешкання цього етносу на території України з XIII ст., викладаються думки вчених щодо етногенезу кримських татар та їх етнічної самобутності, аналізується політико-правовий розвиток кримських татар у їх національній державі – Кримському ханстві (XV–XVIII ст.ст.) та підкреслюється наявність тих особливостей, які цей етнос має внаслідок існування в минулому власного державного утворення.

Розглядається і період мешкання кримських татар під владою Російської імперії та СРСР. При цьому особлива увага приділяється наявності у кримських татар релігійної та культурної автономії у XVIII–XX ст.ст., зростанню національної самосвідомості цього етносу у XX ст. Більш докладно розглянуті періоди, під час яких кримськотатарський етнос прагнув до створення національного самоврядування, автономії та національної державності, проаналізовані основні проекти конституційного характеру, що висувалися для вирішення цих питань, зокрема проект Конституції Кримської Республіки 1917 р. та ін. Досліджено конституційно-правовий статус Кримської АРСР 1921–1945 рр., при цьому доводиться, що це була багатонаціональна автономна держава, в якій кримськотатарський етнос реалізував власні політичні права у великому обсязі, водночас розкривається недоцільність існування територіальної національної автономії для етносу, який становить меншість населення відповідної території.

Досліджено нормативні акти СРСР, які регулювали становище кримських татар в період їх депортації з Криму (1944–1991); політико-правова ситуація, в якій знаходилася ця етнічна група у вказаний період. Розглянуто аспекти боротьби представників кримських татар за поновлення колективних прав цього етносу та події, пов'язані з поверненням кримських татар на історичну батьківщину в Україні. Окремо окреслені процеси створення в Криму в 1991–1992 рр. системи органів етнічного самоврядування кримських татар, статус цієї етнічної групи згідно з конституційними та іншими нормативно-правовими актами Республіки Крим 1992–1995 рр., взаємовідносини цих органів самоврядування з регіональною владою тощо. Звернуто увагу на відсутність аналогів сучасної системи органів етнічного

самоврядування у кримських татар до ХХ ст. та на інтегрованість цього етносу в сучасне українське суспільство. Доводиться культурна, мовна, релігійна самотність кримських татар, усвідомлення ними себе окремим етносом та корінним населенням України, визнання кримських татар “народом” правовими актами Російської імперії, СРСР та Кримської АРСР.

У *підрозділі 1.2. “Особливості розвитку правового статусу нечисленних кримських народів (караїмів та кримчаків) та деяких інших етнічних груп”* досліджуються особливості розвитку правового статусу етнічних груп України (крім кримських татар), щодо яких висувалися думки про можливість їх віднесення до корінних народів України. Окремо визначені основні аспекти етногенезу, політико-правового та етносоціального становища кримських караїмів (караїв) та кримчаків у період існування Кримського ханства, перебування територій їх традиційного мешкання у складі Російської імперії та СРСР. Доводиться виникнення цих етнічних груп у Криму в ранньому середньовіччі, їх тісний зв’язок з цією територією у складі України. Згадується про інститути національного самоврядування караїмів та кримчаків у період до ХХ ст., досліджується їх національно-культурна автономія у Кримській АРСР у період до 1945 р.

Окреслюються й основні причини, які викликали зменшення чисельності цих етносів у період з 1941 р. до 1990 р. та їх перебування на межі існування – гітлерівський геноцид щодо кримчаків, знищення в СРСР релігійного самоврядування цих етнічних груп, яке до того часу сприяло їх національній консолідації, невживання радянською владою заходів щодо збереження самотності цих етнічних груп. Особливу увагу звернуто на події, пов’язані зі зростанням національної свідомості цих етнічних груп у 1989–1992 рр. та на заходи, яких вживала влада кримської автономії в цей період для збереження їхньої самотності, зокрема на юридичному визнанні цих етнічних груп “нечисленними кримськими народами”. Вказується на етнічну, культурну, мовну та релігійну самотність кримських караїмів та кримчаків, на їх нечисленність та інтегрованість у сучасне українське суспільство, на самоусвідомлення цими етнічними групами себе як окремих етносів та як корінного населення України. Ці етноси, як доводиться у дослідженні, йменувалися в правових актах Кримського ханства, Російської імперії, КрАРСР, СРСР та Республіки Крим “народами”, визнавались корінним населенням, мали особливості колективного державно-правового статусу.

Серед інших етнічних груп, які згадуються конституційно-правовою доктриною України у зв’язку з проблемою корінних народів, у дослідженні докладно розглянуто процеси етногенезу, етносоціального та політичного розвитку гагаузів та урумів. Відзначається, що хоча ці етнічні групи мають культурну та мовну самотність, яка відрізняє їх від титульної нації, деякі їхні особливості не дозволяють визнати їх корінними народами України. У дослідженні зазначається, що уруми як етнічна група, що виникла в Криму з осіб різних національностей (насамперед кримських греків) та була переселена у XVIII ст. в Приазов’я, усвідомлюють себе як частку грецької діаспори України та підтримують культурні та соціально-політичні контакти з Грецією, не вважають себе окремим етносом та корінним народом України.

Як зазначається у дослідженні, гагаузи є етнічною групою, що виникла та сформувалася на Балканському півострові та на території сучасної Румунії. На територію Молдови та південь Одеської області України гагаузи переселилися разом з іншими етнічними групами (болгари, росіяни) в XIX ст. Більшість гагаузів мешкає в Молдові, де зараз існує їх автономне територіальне утворення Гагауз-Єрі. Українська діаспора гагаузів, таким чином, не має автохтонного походження та пов'язує питання політико-правового розвитку власного етносу насамперед з існуванням Гагауз-Єрі, яка може вважатися національним утворенням цього етносу державного типу. У дослідженні доводиться, що гагаузи та уруми не можуть бути визнані корінними народами України в її сучасних кордонах та в умовах сьогоденної етноправової ситуації в країні.

Зазначається, що етноси, які мають власні національні державні утворення (білоруси, євреї, поляки та ін.), не можуть вважатися корінними народами України і мають розглядатися як національні меншини, навіть за умов автохтонного походження для України окремої відносно невеликої частини цього етносу. Викладено думку, що окремі етнографічні групи української нації (наприклад, гуцули) та національних меншин (наприклад, кримські вірмени) не можуть вважатися корінними народами України, оскільки не мають ознак окремого етносу та не є окремою національністю. Відзначено, що етнічні групи, які не мають власної національної держави та становлять в Україні лише частку загальносвітової діаспори і не сформувалися як такі, на території України (наприклад, цигани (рома)) не можуть бути визнані корінними народами України.

У другому розділі **“Міжнародно-правові стандарти та конституційно-правовий досвід окремих країн, що може бути використаний для вирішення проблеми статусу корінних народів України”** розглядаються процеси виникнення в міжнародному праві інституту “корінних народів”, сучасні міжнародно-правові акти, їх проекти та декларації, що окреслюють зміст цього терміна. Викладається конституційно-правовий досвід окремих держав стосовно забезпечення прав корінних народів. При цьому найбільша увага приділяється вивченню правових актів тих держав, що критично сприйняли міжнародно-правовий досвід у сфері забезпечення прав корінних груп населення та застосовують власні, самобутні конституційно-правові інститути. Вивчається можливість запозичення Україною міжнародно-правового досвіду та досвіду окремих країн у цій сфері.

У **підрозділі 2.1. “Походження та сучасне становище проблеми корінних народів у міжнародному праві”** досліджуються особливості походження, розуміння та вирішення проблеми корінних народів у міжнародному праві. При цьому увага акцентується на шляхах виникнення сучасної термінології у цій сфері, досліджуються акти різних міжнародних організацій відносно корінного населення. Вивчення актів Ліги Націй, ООН, Міжнародної організації праці, Організації американських держав тощо дозволило встановити основні етапи розвитку міжнародно-правового інституту корінних народів. Зазначається, що загальновизнаного визначення терміна “корінні народи” сучасне міжнародне право не містить, причому сучасна правова доктрина ставить питання щодо можливості ухвалення прийнятного для більшості держав визначення корінних народів.

Розкривається зміст колективних прав корінних народів у міжнародному розумінні цього терміна, які за чинними міжнародно-правовими актами та їх проектами мають великий обсяг.

Україною не ратифіковано жодного правового акта відносно корінних народів, який би накладав на неї певні обов'язки у сфері конституційно-правових відносин. У підрозділі згадується про участь представників України та представників її окремих етнічних груп, зокрема кримських татар, у міжнародно-правових форумах щодо проблематики корінних народів. Висувається думка, що визнання міжнародним співтовариством прав зазначених етнічних груп України на участь у вирішенні проблеми корінних народів світу не є визнанням відповідного статусу цих етнічних груп як корінних народів. У дослідженні вказується, що зараз не існує міжнародно-правових актів загальної дії, приєднавшись до яких, Україна вирішила би проблему власних корінних народів.

У підрозділі пропонується запозичити з міжнародного права загальні ознаки корінних народів як критерії належності етнічної групи до корінних народів України (насамперед усвідомлення себе як корінного населення та як окремого етносу, міцний зв'язок із територіями традиційного мешкання, недержавницький характер етносу та відсутність держави, з якою цій етнос мав би повну національну спорідненість). Вартим запозичення слід вважати розуміння відмінності статусу корінних народів від статусу народів у міжнародно-правовому значенні цього терміна та певної різниці у правах корінних народів та національних меншин.

У підрозділі 2.2. **“Особливості правового статусу корінних народів США та Канади”** розкрито особливості правового статусу корінних народів цих країн. Зазначається, що ці країни забезпечують широкий обсяг колективних прав власного корінного населення (індіанців, ескімосів тощо), виходячи не з положень міжнародних актів, а з власного конституційного права та правової доктрини, про системний характер актів щодо статусу корінних народів. При цьому велике правове значення мають угоди, що укладаються між урядом цих держав та громадами корінних народів для врегулювання їхнього статусу та судові прецеденти з позовів представників корінних народів уряду та місцевої влади. Висловлюється думка, що угоду як регулятор конституційних правовідносин у забезпеченні статусу корінних народів України можна застосувати для вирішення кримськотатарської проблеми. Судовий прецедент як джерело конституційних прав корінних народів України, зазначається у підрозділі, може міститись у рішеннях Конституційного Суду України, до якого можуть звернутися суб'єкти права на конституційне подання щодо тлумачення наведених положень ст.ст. 11, 92 та 119 Конституції за умов відсутності їх законодавчого тлумачення, яка існує.

Серед інших особливостей конституційно-правового статусу корінних народів США та Канади, що можуть бути запозичені у вітчизняних умовах, окремо виділяються система віднесення особи до представників корінного народу шляхом урахування її етнічного походження та самопорозуміння, примат індивідуальних прав людини та громадянина над колективними етнічними правами корінного народу, визнання корінних народів та їх представницьких структур суб'єктами конституційного права з особливим статусом. Вартими уваги вважається також те,

що у правових системах США та Канади відсутні загальні визначення корінних народів, замість чого вказується на наявність у конкретної етнічної групи певних прав; ці права мають певні відмінності залежно від етносоціального становища цієї етнічної групи, зокрема в залежності від її чисельності.

У підрозділі 2.3. **“Особливості конституційно-правового статусу корінних нечисленних народів Російської Федерації”** досліджуються особливості конституційно-правового статусу корінних народів Росії. Доводиться самотність російського шляху вирішення проблеми правового статусу корінного нетитульного населення держави, яка впливає із системи так званого іноземницького права. Описуються основні етапи розвитку правового регулювання статусу корінних народів у Російській імперії, СРСР, РРФСР та сучасній Російській Федерації. Розкриваються особливості статусу та колективних прав різних етнічних груп Росії, зокрема корінного населення Півночі, Сибіру та Далекого Сходу. Аналізуються сучасні правові акти, зокрема федеральні закони та законодавство суб’єктів федерації, які зараз регулюють правовий статус корінних нечисленних народів Росії, розвиваючи положення Конституції Російській Федерації 1993 р.

У підрозділі зазначається, що російське законодавство передбачає досить широке коло колективних (етнічних) прав корінних нечисленних народів, але не визнає наявність прав цих етнічних груп на політичне самовизначення та на власність на території традиційного мешкання та природокористування. Доводиться, що, незважаючи на активну участь Росії в міжнародних організаціях з питань корінних народів, ця держава не використовує норми міжнародних актів для врегулювання цієї проблеми. У підрозділі згадується про досвід Росії в офіційному встановленні переліку корінних нечисленних народів та адміністративно-територіальних одиниць, що є територіями їх традиційного мешкання. Називаються критерії, наявність яких правова доктрина Росії передбачає для визнання етносу корінним народом (корінними є ті етнічні групи, етногенез яких завершився на певній території, яка зараз є у складі Росії; корінними вважаються народи, які мешкали на цій території до російської експансії та колонізації) та які можуть бути використані у вітчизняних умовах. Визнається корисним для України досвід взаємодії місцевої та регіональної влади Російської Федерації з національно-представницькими структурами корінних народів, встановлення особливого пільгового статусу для нечисленних народів (тобто для корінних народів, що налічують менше 50 000 осіб), що є актуальним для вирішення правових аспектів проблем нечисленних кримських народів.

Розділ третій “Сучасне становище та перспективи розвитку конституційно-правового статусу корінних народів України” присвячений дослідженню сучасного розуміння та тлумачення терміна “корінні народи (України)” у вітчизняній правовій доктрині, правових актів, що згадують про корінні народи України або надають окремим етносам колективних прав, які відповідають такому статусу. У цьому розділі також вивчаються проекти законодавчого врегулювання проблеми корінних народів України, статус сучасних національно-представницьких структур кримських татар, караїмів та кримчаків, сучасні вимоги цих етносів щодо визнання себе корінними народами України.

У підрозділі 3.1. “Сучасне становище конституційно-правового статусу корінних народів України” досліджуються процеси виникнення та розвитку конституційно-правового статусу корінних народів України. Доводиться, що етноправові процеси, які розпочалися після здобуття Україною незалежності у 1991 р., були обумовлені об’єктивними факторами поліетнічності українського народу та входженням до його складу нетитульних етносів, що мають автохтонне для нашої країни походження. Ці процеси, як зазначається у підрозділі, сприяли ухваленню Декларації прав національностей 1991 р. та Звернення Верховної Ради України до громадян України усіх національностей 1991 р., визнання у цих та багатьох інших актах існування у складі українського народу окремих “народів”, зокрема кримськотатарського, та наявності у таких етнічних груп колективних прав, гарантованих державою. У підрозділі зазначається, що внесення до тексту статей 11, 92 та 119 Конституції України терміна “корінні народи” стало можливим завдяки особливостям процесу ухвалення Основного Закону у червні 1996 р., зокрема через демократичне обговорення змін до проектів Конституції в рамках роботи конституційних комісій; у підрозділі докладно аналізується процес внесення таких змін. Наводяться і законодавчі акти України, які містять термін “корінні народи”, зокрема Закони “Про місцеві державні адміністрації” від 9 квітня 1999 р. та “Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим” від 10 січня 1998 р. та окремі підзаконні акти.

У підрозділі зазначається, що законодавчого акта, який забезпечив би права корінних народів України, ще не існує, насамперед через політичні аспекти цього питання та внаслідок невідповідності міжнародно-правового інституту корінних народів етнічній ситуації в Україні. Вирішення правових проблем вказаних етносів сьогодні здійснюється шляхом прийняття підзаконних актів з урегулювання конкретних питань у рамках проблеми депортованих етнічних груп та чинного законодавства, при цьому їх правовий статус відповідно до підзаконних актів де-факто вже істотно відрізняється від становища національних меншин. Водночас Україна бере участь у розробці міжнародно-правових актів у галузі забезпечення прав корінних народів. Наводяться також нормативно-правові акти Автономної Республіки Крим 1998-2003 рр., які встановлюють для кримськотатарського етносу особливий статус. У підрозділі аналізуються думки багатьох фахівців щодо змісту термінів “корінні народи” та “корінні народи України”. Запропоновано не запроваджувати офіційного теоретичного визначення корінних народів України, а законодавчо встановити перелік етносів, що мають такий статус, та надати їм певного обсягу колективних прав.

У підрозділі 3.2. “Вимоги та організаційні форми національних рухів кримських татар та нечисленних кримських народів, перспективи конституційно-правового забезпечення статусу корінних народів” розкриваються вимоги та організаційні форми національних рухів етносів, що прагнуть до здобуття статусу корінних народів України, вивчаються перспективи

конституційно-правового забезпечення їхнього статусу. Вказується, що в Україні вимоги щодо визнання себе корінними народами України висувають представники караїмів, кримських татар та кримчаків. Національні рухи караїмів та кримських татар мають специфічні організаційні форми, які не передбачені законодавством про національні меншини України.

Кримськотатарський національний рух сьогодні має систему представницьких органів, що відображають інтереси певної частини цього етносу. До цих органів належать національний з'їзд кримських татар – Курултай, представницький орган, який він обирає, – Меджліс кримськотатарського народу та систему місцевих меджлісів в адміністративно-територіальних одиницях Автономної Республіки Крим; вони діють з 1991 р. Караїмський етнос має представницьку раду – Улу болік, обрану національним з'їздом караїмів у 2003 р. У підрозділі зазначається, що найбільш перспективним шляхом вирішення проблеми правового статусу цих структур є прийняття правових актів, які регулювали б правовий статус корінних народів України.

У дослідженні детально аналізуються вимоги наведених представницьких структур, релігійних та національно-культурних організацій вказаних етносів та їх окремих представників щодо визнання кримських татар, караїмів та кримчаків корінними народами України, інші документи, які дозволяють говорити про фактичну наявність самопорозуміння вказаних етносів корінними народами України. Аналізуються законопроекти, які пропонувалися у 1991–2003 рр. в Україні представницькими структурами вказаних етносів, окремими фахівцями та народними депутатами України для забезпечення прав корінних народів. Визначаються загальні недоліки вказаних законопроектів, а саме низька юридична техніка, наявність у проектах положень, які суперечать Конституції та загрожують державному суверенітету та територіальній цілісності України, змішування проблем забезпечення прав депортованого населення та корінних народів, розглядання кримськотатарського етносу як єдиного корінного народу України. Водночас окремі позитивні пропозиції цих проектів ураховані у власній моделі правового забезпечення правового статусу корінних народів України.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертаційного дослідження підсумовуються його результати та формулюються загальні теоретичні та практичні рекомендації щодо визначення конституційно-правового статусу корінних народів України.

Проблема правового статусу корінних народів виникла в міжнародному праві та в національному, насамперед конституційному, праві окремих країн після входження до їх складу територій мешкання корінних народів. На час проведення дослідження не існує чинних міжнародно-правових актів, які окреслювали б статус корінних народів та могли б бути ратифіковані Україною. Наша країна може сприйняти лише загальну правову доктрину міжнародного права, що використовується в обговоренні проблеми корінних народів, і критично запозичити окремі риси статусу корінних народів за конституційним правом окремих країн.

Аналіз переважної частини доктринальних визначень корінних народів дозволяє наполягати на відповідності кримських татар, караїмів та кримчаків більшості їх критеріїв. Не слід ототожнювати міжнародно-правовий інститут корінних народів з конституційно-правовим інститутом корінних народів України. Відповідність досліджуваних етносів окремим міжнародним вимогам щодо ознак корінних народів може бути підставою для визнання їх корінними народами України, але не означає набуття цими етносами прав, які міжнародне право може визнати за корінними народами. Статус корінних народів України має визначатися шляхом прийняття власного законодавства, а не рецепції міжнародно-правового досвіду.

Серед національностей (етнічних груп) України лише кримські татари, караїми та кримчаки мають певні підстави для отримання конституційного статусу корінних народів України та здатні використовувати колективні права цього правового інституту для свого етнічного збереження та розвитку. Цими підставами є:

виникнення та розвиток цих корінних народів як окремих етнічних груп на території України, відсутність у них іншої історичної батьківщини, крім України, та іншої держави або державного утворення, з якими вони могли б пов'язувати власну національну ідентичність (тобто автохтонність цих етносів);

наявність у цих корінних народів території традиційного мешкання в межах України, з якою вони мають тісний органічний історичний та культурний зв'язок;

національна, мовна, культурна та релігійна самобутність цих корінних народів;

самоусвідомлення представниками цих етносів корінними народами.

Особливості цих етносів, властиві саме вітчизняній етнополітичній ситуації (втрата вказаними етносами традиційних форм господарювання та природокористування, відсутність тривалої традиції існування сучасних представницьких інститутів, відносна меншість в АРК кримських татар та абсолютна нечисленність караїмів та кримчаків), не дозволяють порушувати питання про можливість створення на територіях традиційного та сучасного мешкання цих етносів національно-територіальної автономії або про надання їм прав власності або користування на природні та земельні ресурси Криму.

Інші етнічні групи України, крім титульної національності – українців, зокрема гагаузи та уруми, мають відповідно до Конституції та Закону “Про національні меншини України” колективний статус національних меншин як конституційно-правових суб'єктів та користуються відповідними колективними правами.

Ураховуючи, що в процесі цього дослідження окреслено вичерпний перелік етносів, що можуть вважатися корінними народами України, пропонується таке визначення (за умов визнання цих етносів корінними народами): “Корінними народами України є караїмський, кримськотатарський та кримчакський народи як спільноти (етнічні групи) громадян України кримськотатарської, караїмської та кримчакської національності, що відчують етнічне самоусвідомлення та спільність між собою”.

Вирішення питання про обсяг національної автономії та колективних прав корінних народів та національних меншин України без прийняття нового законодавства, слід вважати неможливим. Особливості статусу корінних народів України повинні закріплюватися наданням вказаним етносам саме певних характерних колективних прав, які пропонується назвати етнічними; встановлення особливих індивідуальних прав представникам корінних народів, крім випадків запобігання можливості зникнення нечисленних народів Криму та наслідків депортації, слід вважати недоцільним.

Колективні (етнічні) права корінних народів та національних меншин України не повинні мати принципової різниці в характері та обсязі. Така різниця повинна бути обумовлена суто об'єктивними факторами, зокрема недержавним характером корінних народів, загрозою зникнення нечисленних народів тощо. Ці два конституційно-правові інститути можна вважати складовими елементами більш загальної категорії етнічних меншин. Для остаточного врегулювання проблеми корінних народів України необхідно прийняти законодавчий акт про корінні народи України у вигляді Закону України “Про корінні народи України” або “Про етнічні меншини України”. Додатковими заходами, які поліпшили б етноправову ситуацію в Україні, можна назвати прийняття окремого Закону України “Про українську націю”, окремих змін до Закону України “Про національні меншини України” та остаточне забезпечення порушених прав депортованого населення як через прийняття нових правових актів України та АРК, так і шляхом виконання вже прийнятих.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бабін Б.В. Особливості визначення правового статусу корінних народів Криму // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 1. – С. 193-198.
2. Бабін Б.В. Розвиток правового становища кримськотатарського етносу як підґрунтя для надання йому конституційного статусу корінного народу України // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2002. – № 4. – С. 78-87.
3. Бабін Б.В. Тлумачення конституційного терміна “корінні народи” у правовій доктрині України // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України: Науково-теоретичний журнал. – 2003. – Вип. 3. – С. 26-35.
4. Бабін Б.В. Питання запозичення міжнародно-правового статусу при вирішенні проблеми конституційного статусу корінних народів України // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. л-ра, 2003. – Вип. 18. – С. 237-244.
5. Бабін Б.В. Особливості конституційно-правового статусу корінних нечисленних народів Російської Федерації // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 1. – С. 76-79.
6. Бабін Б.В. Особливості конституційно-правового статусу корінних народів США та можливість їх рецепції в Україні // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2004. – № 1. – С. 39-47.

7. Бабін Б.В. Кваліфікуючі критерії етносів, які прагнуть до набуття статусу корінних народів України // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 4. – С. 84-88.

8. Бабін Б.В. Проблема конституційного статусу корінних народів України та етнічні відносини у Причорномор'ї // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць / Голов. ред. С.В. Ківалов. – Одеса: Фенікс, 2004. – Вип. 21. – С. 23-29.

9. Бабін Б.В. Питання відповідності міжнародного та конституційно-правового розуміння терміна “корінні народи” // Международное право после 11 сентября 2001 года: Сб. науч. статей / Под ред. М.Ф. Орзиха, М.Е. Черкеса / Библиотека журнала “Юридический вестник”. – Одесса: Феникс, 2004. – С. 35-41.

Анотація

Бабін Б.В. Конституційно-правовий статус корінних народів України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. Донецький юридичний інститут МВС при Донецькому національному університеті. Донецьк, 2004.

Дисертаційну роботу присвячено дослідженню конституційно-правового статусу корінних народів України. Визначено особливості окремих етнічних груп, що дозволяють надати їм статусу корінних народів України, запропоновано авторське визначення корінних народів України. Досліджено міжнародно-правові аспекти статусу корінних народів та конституційне забезпечення прав корінних народів окремих країн, оцінено можливість запозичення Україною міжнародного та зарубіжного досвіду. Проаналізовано положення законодавства України з цього питання. Розглянуто законопроекти та правову доктрину щодо корінних народів України.

Ключові слова: конституційно-правовий статус, корінні народи, національні меншини, народи, нечисленні народи, етнічні меншини.

Аннотация

Бабин Б.В. Конституционно-правовой статус коренных народов Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право. Донецкий юридический институт МВД при Донецком национальном университете. Донецк, 2004.

Диссертационная работа посвящена исследованию исторического развития, современного положения, проблем и перспектив конституционно-правового статуса коренных народов Украины. Изучены вопросы этнического формирования этнических групп, упоминаемых в связи с проблемой коренных народов Украины, рассмотрены этапы развития их правового статуса. Определены особенности этнических групп, позволяющие предоставить им статус коренных народов Украины, предложено авторское определение коренных народов Украины. Обоснована возможность признания коренными народами Украины караимов,

крымских татар и крымчаков; доказана необходимость отнесения всех остальных нетитульных этнических групп населения Украины к национальным меньшинствам.

Исследованы международно-правовые аспекты развития статуса коренных народов, при этом рассмотрена деятельность Лиги Наций, Международной организации труда, ООН и ее структурных подразделений. Доказано разнообразие современных доктринальных подходов к данному вопросу и отсутствие единого международного понимания термина "коренной народ". Изучено конституционное обеспечение прав коренных народов отдельных стран, особое внимание уделяется многонациональным государствам с самобытными развитыми государственно-правовыми системами (США, Канада, Россия). Проанализированы варианты зарубежного конституционно-правового урегулирования проблемы коренных народов. Дана оценка возможности заимствования Украиной международного и зарубежного опыта в данной сфере, с одновременным критическим анализом соответствующих правовых норм исходя из этнополитической ситуации в Украине. Установлено соотношение категорий "народ", "украинский народ", "украинская нация", "коренной народ", "коренной малочисленный народ", "коренной народ Украины", "национальное меньшинство". Проанализированы положения Конституции Украины, упоминающие о коренных народах и их правах, законодательство Украины и нормативные акты Автономной Республики Крым по данному вопросу. При этом особое внимание уделяется политико-правовым условиям создания и принятия соответствующих правовых норм. Изучен статус консультативно-совещательных органов и структур, созданных для урегулирования проблем этносов, стремящихся к признанию их статуса, как коренных народов Украины. Высказывается мнение о существовании особого статуса для указанных выше этнических групп, который может соответствовать статусу коренного народа Украины. Приведены комментарии и высказывания по данной проблеме как выдающихся отечественных и зарубежных ученых, так и государственных, общественных и национальных деятелей.

Рассмотрены существующие и предлагавшиеся ранее законопроекты, призванные урегулировать проблему коренных народов Украины, указаны основные недостатки, не позволяющие их применение для правовой регламентации соответствующих общественных отношений. Исследованы требования представительских организаций и национальных деятелей этносов, стремящихся к признанию себя коренными народами Украины, дана их политико-правовая оценка. Признана невозможность правового урегулирования проблем статуса данных структур вне контекста проблемы коренных народов Украины. Проанализировано правовой статус, механизмы функционирования и взаимодействия структур национального самоуправления данных этносов, высказаны рекомендации по улучшению конституционно-правового регламентирования в данной сфере. Обоснована точка зрения касательно коллективного характера прав коренных народов Украины, при одновременном гарантировании государством равенства прав всех граждан Украины вне зависимости от их национальной принадлежности. Высказывается мнение о нецелесообразности создания для коренных народов Украины национально-территориальной автономии в Крыму, невозможности

пересмотра вопроса о праве собственности на природные ресурсы территорий проживания большинства представителей коренных народов Украины.

Ключевые слова: конституционно-правовой статус, коренные народы, малочисленные народы, народы, национальные меньшинства, национальные меньшинства.

Summary

Babin B.V. Legal Status of Indigenous Peoples of Ukraine under Constitutional law. – The Manuscript.

The dissertation is for the Law Sciences Candidate's Degree, the speciality 12.00.02, Constitutional Law. Donetsk Law Institute MIA of Donetsk National University. Donetsk, 2004.

The dissertation is devoted to complex analysis of the legal status of indigenous peoples of Ukraine under national constitutional law. The specialties of the ethnic groups which let to give them the legal status of indigenous peoples of Ukraine are pointed, author's definition of indigenous peoples of Ukraine is proposed to. Author researches the international legal aspects of the legal status of indigenous peoples and constitutional support of indigenous rights in abroad countries. He marks the possibility of international and abroad indigenous studies' receptions by Ukraine. The positions of Ukrainian Constitution and recent legislations are analyzed. Law projects and legal doctrine about the indigenous peoples of Ukraine are watched at.

The keywords: constitutional law status, indigenous peoples, national minorities, non-numerous peoples, peoples, ethnic minorities.